

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Исторически факултет

Катедра „История на България“

Симеон Валентинов Хинковски

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

„ГЕНУЕЗКАТА РЕПУБЛИКА И БЪЛГАРИТЕ XIII-XV ВЕК“

Научен ръководител: акад. Васил Гюзелев

СОФИЯ

2015

Темата за присъствието и трайното установяване на генуезците на Балканския полуостров и особено в района на Черно море, по цялото негово протежение, от средата на XIII до третата четвърт на XV в., е навляза отдавна в полезрението на професионалните историци. Въпреки това, ако проследим развитието на историографията у нас, можем да заключим, че що се отнася до отношенията на лигурийците с Българското царство и българите през XIII - XV в., липсва едно цялостно изследване, концентрирано върху връзките между Генуа и България. Това произтича от факта, че Лигурийската република, като един от факторите в политическо и стопанско отношение в края на XII и почти до края на XV в., е обект на проучване само в отделни студии и статии на българските учени, в които се засягат къде по-пълно, къде по-периферно, определени области от нейното развитие

Традиционно присъствието на италианските морски републики, както те условно са наречени в историографията, идва като нещо естествено в трудовете, посветени на Черно море и Балканите изобщо. Голяма част от тези трудове, които имат за цел да представят връзките между отделните държави на Балканите или на региона като цяло през разглеждания период, на първо място изтъкват Венецианската република. Те я представят като феномен, далеч по-познат и проучен, и едва тогава спорадично се споменават нейните безотказни „врагове“ в района на Черно море за времето от тринадесетото до петнадесетото столетие – генуезците. За този „превес на силите“ в полза на Венеция могат да се намерят няколко обяснения. На първо място, градът се намира далеч по-близо, чисто географски, архивите на някогашната република са достъпни и голяма част от тях публикувани, а и редица автори насочват своите усилия именно към днешния италиански град заради славата му и ролята, която неговите жители са играли в корабоплаването и политическите процеси до края на XVIII век, макар и далеч по-затихващи по отношение на района на Черно море в края на XIV – началото на XV в. На второ място, историята на генуезците в региона на Черно море отдавна е обект на италианската историография, но авторита на публикациите са предимно генуезки учени и са концентрирани основно в региона на Лигурия, като засиленият интерес към откриването на нови извори и изследвания за колониите, които лигурийците създават в района на Черно море, започват от средата на XIX в. и са ориентирани основно към двата опорни пункта на генуезката търговия и влияние в *Mare Maius* – Пера и Кафа. Този първоначален стремеж на установяване на чисто юридическите порядки и използваните форми от генуезците в региона постепенно се засилва с изследванията на Алдо Агосто, Джео Пистарино, Лаура Балето, Сандра Оригоне, Габриела Айралди, Енрико Басо, Джована Пети Балби и др., които,

особено в средата на 80-те години на XX в., съсредоточават вниманието си върху Черноморието.

Задълбочаването напроучванията в българската историография се дължи най-вече на значителната по обем работа, извършена от автори като Иван Сакъзов, Иван Дуйчев, Васил Гюзелев, Елисавета Тодорова, Димитър В. Димитров и др. Липсата обаче на продължителни проучвания в Archivio di Stato di Genova не позволява да бъдат разкрити на този етап изцяло политическите и стопанските отношения, в които особено значение за колониите и интересите на лигурийските търговци имат българите и Българското царство през късното Средновековие.

Структура на дисертацията

Представеният дисертационен труд е в обем 214 страници и се състои съответно от Въведение, Четири глави, Заключение и Библиография. Всяка от частите, с изключение на заключителната, включва подраздели – за по-лесно и удобно структуриране на текста. В приложения библиографски списък са отбелязани на първо място използваните архивни фондове, отделни издания с публикации на изворите, както и научна литература по поставените в текста въпроси. Важно е да се отбележи, че поместените във втората част издания с публикации на изворите са придружени от обстоятелствен коментар, който значително допълва и обогатява информацията, която те съдържат.

Цели на дисертационния труд

Целта на настоящото изследване е да представи по възможно най-пълен начин отношенията на Генуа с Българското царство и българите от появата на генуезците в средата на XIII в., когато оказват помощ на Византия при възстановяването ѝ след отвоюването през 1261 г. на Константинопол от Латинската империя. Разгледана е също така и сложната политическа и стопанска обстановка, която произтича от договореностите, които успяват да постигнат представителите на La Superba с византийските власти още с подписването на Нимфейския мирен договор (1261 г.), както и по-нататъшните договорености с Византия, Българското царство, Татарската „Златна Орда“ и др. държави и независими владения, които оказват влияние върху събитията на политическата карта на Балканите от средата на XIII до края на XV в.

Както и в текста на дисертацията, така и тук, правим разграничение между Българското царство и българите по две основни причини. Едната е изключително динамичната обстановка на Балканите и като следствие – промяната на границите, а

втората е фактическото заличаване на Българското царство след превземането му от османците през 1396 г., но и продължаващото да действа народностно самосъзнание на средновековния българин, видно от официалните документи, и често отбелязвано от пътешествениците.

Хронологически и териториален обхват

Хронологическият обхват на настоящата работа се простира основно от 1261 г., когато Генуа установява стабилно позициите си с подписването на Нимфейския договор и достига до 1480 г., когато трайно са прекратени всички стремежи на лигурийците в региона на Черно море. Единствено Първата глава прави изключение, тъй като тя проследява цялостното развитие на Генуезката република от IV до XV в.

Териториално, изследването се стреми да обхване, според спецификата на съответните глави, максимално пълно генуезките претенции в колониите, които създават. Така например Първата глава се разпростира от Метрополията до почти всички генуезки колонии, които тя създава през различните етапи на своето развитие, като е наблегнато основно на тези черноморски селища, които имат пряка връзка и досег с Българското царство и са владени от българите в определени периоди. Във Втората и Третата глава, които представляват основния пункт на проследяване, отново акцентът е изключително върху приморските селища, в които лигурийци и българи са преплитали своите интереси, като неминуемо тук се споменават и двата основни пункта, маркиращи генуезката политика и интереси в региона, а именно Пера и Кафа. Четвъртата глава излиза извън границите на Балканския полуостров, като маркира всички места на генуезката експанзия, в които има споменаване на българи както свободни, така и роби в периода XIII-XV в., като Генуа, Савона, островите Кипър и Хиос, и, разбира се, отново Пера и Кафа.

Въведение

Въведението на настоящото изследване поставя една начална гледна точка, която има за цел да запознае читателя с основните специфики на генуезката политика, без да навлиза в подробности, както и да представи достиженията на съвременната историография за развитието на Генуезката република и нейната експанзионистична политика в района на Черно море. Главата е разделена на три основни части. В първата е направен обзор на използваните извори в изследването. Един от съществениите плюсове на текста, по наша скромна преценка, е фактът, че събитията са проследени приоритетно по оригинален изворен материал, който се намира в Генуезкия държавен

архив. Така в изследването са включени общо 92 архивни единици, като броят на използваните документи от тях надхвърля цифрата 150. Няма как обаче да бъде направена точна статистика, тъй като част от документалните записи представляват споменавания, които може и да се повтарят по-нататък в документа, а в други случаи са част от общи документи. Използвани са и значително количество нотариални актове – новооткрити и вече публикувани, в които се съдържат данни за българи, или се отнасят към българските земи. Задължително трябва да отбележим Данъчните книги на Генуа (*Massaria Communis Ianue*), както и тези на Пера (*Massaria Peire*) и Кафа (*Massaria Caffè*), които съдържат особено ценни сведения за приходите и разходите, правени при покупката на отделни продукти, служили за прехрана, за заплащането на персонала, за определени други услуги, за изпращане на пратеничества и закупуване на материали във връзка с тях и др. На второ място можем да поставим информацията, която се намира в постановления, свързани с управлението на Генуа (официални документи на Дожа и неговия съвет, Съвета на старейшините, официални договори и разпореждания и др.), документи на отделните служби, свързани с прехраната, финансовата политика на Генуа и т.н. Не по-малко важни са различните ведомости, сметководни книги, корабни дневници и огромното количество нотариални актове, лична и официална кореспонденция (включително на дожа и различните пратеничества). По отношение на официалните документи, от изключителна важност са фондът *Archivio Segreto*, фондът на *Banca di San Giorgio* и др.

За първоначалното развитие на Генуа и формиране на комуната, а по-късно – на републиката, съществено значение имат запазените в генуезкия архив анали на Кафаро (1080-1166), Отобоно Скриба, Оджеро Панис (края на XII в. – 1219 г.), Джорджо и Джовани Стелла и др. За разлика от другите градове-държави, Генуа се отличава с огромното си количество запазени документи от официален или не дотам официален характер. За сметка на това, прекомерната липса на наративни източници, като хронологии и анали, съществено затруднява написването на едно пълно изследване на нейната история.

Втората част на Въведението е отделено на „Преглед на изследванията“. Тук сме се стремили да представим в пълнота изследванията на различни автори, които се занимават с проблемите на Генуезката република и нейните интереси при установяването на отделните колонии и фактории в Леванта и Черноморието, както и в другите области, в които средновековните генуезци имат интереси. Изложението е подредено така, че изследванията да спазват хронологическа последователност и накратко да отбележат основните публикации по въпроса, особено за отношенията с

България. Не може да не се изтъкне, че след началото на 80-те години с провеждането на международния форум *Bulgaria Pontica Medii Aevi* проучванията в областта на черноморската политика на Генуа достигат съществен разцвет. Огромна роля за това имат връзките между тогава съществувалите в Генуа *Istituto di Medievistica e Paleografia* и неговия приемник *Civico Istituto Colombiano*, оглавявани от проф. Джео Пистарино, както и тесните връзки на проф. Иван Дуйчев и особено на акад. Васил Гюзелев с генуезките учени. За съжаление, в средата на 90-те години тези изследвания значително намаляват, като единствено изследователи като Лаура Балето, Габриела Айралди, Енрико Басо, Джована Пети Балби от италианска страна и Васил Гюзелев от българска страна продължават да работят върху темата за генуезко-българските отношения през Средните векове.

Не може да не отбележим дължимото и на значителното количество научни публикации на руските специалисти, начело с проф. Сергей Карпов, които са редовни гости на Генуезкия архив и притежават немалко на брой дигитализирани и заснети оригинални източници. И макар техните изследвания да се отнасят повече до териториите на север от българските земи, те все пак са важен източник за отношенията и осъществените контакти от и с българи в тях.

Съществен принос напоследък има и румънската историография, като нейните проучвания са насочени към края на XIV – началото на XV в., когато на политическата сцена се появява Влашкото деспотство. Публикациите на румънските учени обаче, с малки изключения, като тези на Щефан Андрееску и отчасти на Шърбан Папакостя, се нуждаят от сериозно преосмисляне на представените тези, тъй като са доста повлияни от пропагандаторска донякъде гледна точка и изкривяване на някои факти от изворите.

Третата част на Въведението е насочена към ясно открояване на целите и задачите на изследването, за които вече споменахме. Самото заглавие е така подбрано, че да може да обхване както отношенията на средновековното Българско царство с Генуа, така и да включва връзките на средновековните българи с генуезците след завладяването на България в края на XIV в. до окончателното им отстъпване от Черноморието в края на XV в., след неуспешния опит от 1480 г. да възстановят изгубените си по-рано позиции в региона, както вече отбелязахме и по-горе. Направен е и кратък преглед на отделните части на главите.

Първата глава от дисертационния труд е със заглавие **ГЕНУЕЗКАТА РЕПУБЛИКА – ИСТОРИЯ И ИНСТИТУЦИИ (IV – XV в.)**. Тя от своя страна е разделена на три части, в които сме се опитали да представим най-пълно политиката на генуезката експанзия и формирането на самата Метрополия, нейните управленски

структури и институции, както и основните колонии и фактории по Черноморието, които генуезците формират при своето трайно настаняване в района.

В първата част на работата се прави кратък очерк върху историята на Генуа. Тъй като до момента такъв в българската историография липсва, сме се постарали възможно най-детайлно да разграничим отделните етапи от формирането на Комуната, а оттук и на Генуезката република до нейното завладяване от Наполеон през 1797 г. Акцентът е поставен върху етапите на развитие и основните политически събития до края на XV в., като по този начин не излизаме от първоначално заложения хронологически обхват на изследването. Въпреки че принципно промените, които настъпват в Генуа след средата на XV в., не налагат никакви съществени изменения в структурата или управлението на града-държава. Съществен момент тук е представянето на „Случая Генуа“, както го наричат и италианските изследователи, що се отнася до експанзионистичната политика на лигурийците след Първия кръстоносен поход. Този термин, наложен в историографията, като цяло изразява политиката на стремеж към монополизиране на отношенията с даден регион, какъвто през цялото време е стремежът на лигурийците. Друг съществен негов белег е формулираното, по може би най-точен начин заключение на проф. Джео Пистарино: “Lo Stato e l’individuo; anzi, l’individuo e lo Stato” (Държавата е индивидът; по-скоро индивидът е държавата). Това принцип позволява на Генуа да се съобразява с двойствеността на формите на изграждане на търговските си структури. Например за Републиката и нейното управление не представлява никакъв проблем да приеме една напълно частна инициатива, с помощта на която да трансформира една от най-важните колонии в района на Черно море – Кафа в отделна община, прераствала във втората по-големина структура на Републиката в Черноморския басейн. Макар и този резултат да е постигнат благодарение на частна договорка между група търговци и монголския предводител Тамерлан, то частното много бързо придобило формата на държавно, с ясно установени структура и правила, наложени от Метрополията и управлението ѝ.

Проследени са възможно най-изчерпателно всички събития, които играят роля при формирането на средновековната република – как от едно малко рибарско селище, разположено на стария римски военен път Виа Юлия Аугуста (Via Julia Augusta), който свързвал Рим с Испания, използвайки крайбрежието, се стига до Генуезката република. Ясно са открити основните етапи на развитие на Средновековна Генуа. Самият град придобива своята независимост с получаването на грамота от италианските крале Бернар II и Адалберт през 958 г. чрез техния васал (fidelis) Ебон (Ebon) или Ебони (Eboni), в която им било гарантирано правото на собственост върху териториите, които прите-

жавали. Посочено е сформирването на първия консулат, който поставил началото на управлението на самостоятелната Генуа след отцепването ѝ от властта на фамилията Обертенгри, както и промените, които настъпили в управлението на града до окончателното премахване на консулата. Съществен момент от развитието на града, който ще окаже значение при по-нататъшните отношения на Генуа при разпространението на нейното влияние в малките населени места и територии извън Лигурия, е конфликтът, който се превърнал в почти непрестанен, между лигурийците и Пиза, както и разправата с отделните владетели в лигурийските селища, които се противопоставяли на генуезката експанзия.

Отделено е място, въпреки частичните податки в изворите, на ролята на генуезците в кръстоносните походи и на постепенното им проникване на изток към Светата земя, Леванта и Черноморието. От съществено значение за развитието на града било оформянето на институцията на *capitanus dei populi* (предводител на народа), която след съществени изменения от внедряването ѝ в управлението през 1273 г., прераснала в една донякъде открадната от модела на Венеция, но сериозно изменена институция на Дожа, вкарана в управлението на Републиката през 1336 г. благодарение на изключителните заслуги и огромната обществена подкрепа на Симон Боканегра – първия, който я оглавил. Ако в републиката на св. Марко дожът е в ролята на държавен глава, с прерогативи във всички области, то новопоявилата се институция на дожа в Генуа, претърпяла някои съществени промени. Лицето, избрано за водач, трябвало да бъде човек от народа, като неговата власт била подвластна и на нагласите на знатните фамилии в комуната. Дожът разполагал със собствен съвет, съставен от по-висшите фигури в републиката.

Отбелязаните основните събития довели до формиране на отделните колонии в областите, където генуезците, най-вече поради търговските си интереси и необходимостта от изхранване на Метрополията, разпространявали влиянието и властта си, като се опитвали, както казахме, да наложат своя политически и търговско-стопански монопол почти на всяка цена, стига това да можело да доведе до защитаване на правата и договореностите, постигнати до този момент от тях, било първо като частна инициатива, която държавата защитавала, било като държавно начинание, в което се включвали всички генуезци. Краят на XIV в. обаче и особено финансовият разгром на Венеция и Генуа по време на войната за Проливите, от която Републиката на св. Марко излязла победител след битката при Киоджа през 1355 г., като че оформила и задълбочила проблемите на *La Superba*, които държавата изпитвала и порано поради нестихващите вражди от вътрешен характер, заради оформилите се партии

на гибелини и гуелфи, в които влизали представители на по-видните генуезки фамилии, както и поради непрекъснатите войни, които се налагало републиката да води със съседните държави, за да не изгуби територии както в Лигурия, така и в отделните области, в които вече била наложила властта си. Това довело неминуемо до отслабване на генуезките позиции и анексирането на Генуа от Френското кралство през 1395 г. Така, загубвайки донякъде независимостта си, но продължавайки вътрешната съпротива и опити за излизане от кризата, доста повлияна от вътрешните борби на знатните фамилии, Генуезката република била контролирана от френския крал до 1409 г. Непрекъснатите вътрешни борби, както и неизбежността от водене на война на няколко фронта – в самата Република; в Черноморието, заради промените, настъпили там и водената в определени периоди османска политика; Егейските колонии; в Корсика; започналата война за надмощие с Венеция и Флоренция и др. постепенно съсипали финансово и политически Генуа. Въпреки всичко, до края на XV в. лигурийците успели да отхвърлят миланския протекторат над себе си, да се споразумеят с различните държави в отделните области и да запазят почти до края отделните колонии, които притежавали, като на изток едва в 1566 г. те изгубили и последния си опорен пункт за търговия в района на Егейско и Черно море – остров Хиос.

Установеният с цената на редица перипетии, финансови и политически премеждия последен период от развитието на Генуезката република бил белязан с наложения от Андеа Дория режим на автократична република, чието съществуване приключило в 1797 г., когато била продадена на французите и последната, останала единствена колония извън Лигурия – Сардиния, белег на някогашното могъщество и сила на покровителстваната от св. Георги държава.

Втората част на първата глава е отделена на Институциите и структурите в метрополията. Тук са проследени, на базата на документи и достигналите до нас бележки на генуезките хронисти, институции и структури, които Републиката създавала по време на различните етапи от своето развитие. Отделено е място на консулата, институцията на подестà, която била изключително важна за управлението на различните колонии. Показани са отделните служби, които по една или друга причина Републиката сформирала, за да бъде адекватна на настъпващите промени. Представени са отделните вземания, благодарение на които генуезците оформяли своята финансова политика. В началото на XIV в. бил отбелязан и съществен бум на новите служби, част от които, поради малкото запазени документи трудно можем да интерпретираме като функции и съдържание, но със сигурност можем да кажем, че са били от съществена

необходимост, предвид сериозно разширилите се генуезки територии. Особено важно е да се подчертае, че тези структури на генуезката политическа и финансова система били моментално разпространявани и в колониите на генуезците, така че за лигурийците да важат едни и същи правила и разпореждания, независимо от мястото, в което те се намирали.

Последната трета част от първата глава насочва вниманието върху Генуезките колонии и фактории в Леванта и Черноморието. Тук изследването се простира от първото пратеничество през 1150 г., когато Генуа открито изявява претенции за присъствие в земите на Византийската империя, до 1475 г., когато пада под османска власт втората по големина и последна лигурийска колония в Черноморието – Кафа.

Подписването на Нимфейския съюз и ясно уредените правила според договора в полза на Генуа, й дали така нужната отправна точка, благодарение на която тя се превърнала в една от най-страшните сили, от агресивната политика на която съвременниците на събитията не криели своите страхове и притеснения. Така например Георги Пахимер отбелязва, че веднага след получаване на привилегиите си, генуезците изгонили от морските пътища не само ромеите, но и засенчили по богатство венецианците. Йоан Кантакузин недоволства от факта, че Генуа господствала над морето и не позволявала никой да плава в него, сякаш то принадлежало единствено на нея. Никифор Григора просто констатирал, че генуезците установили хегемония по цялото море, а Алексей Макремволит може би най-ясно описва ситуацията и чувствата на тогавашните византийци за превърналото се в „генуезко езеро“ Черно море, както и отношението им към лигурийците, заявявайки: „Първият Палеолог, който заграби скиптъра на империята, доведе сред нас един народ от Италия – народ смел и дързък, безмилостен и жесток към своите благодетели. Неговото отечество бе Генуа, където, нека се изразим направо, е пъкля...“. Подобни са данните и притесненията на венецианските автори, тъй като генуезците всячески се стремели да изгонят корабите на противниците си от морето, което успели да завоюват.

Първоначалните действия на Генуа в региона били свързани със създаването на малки търговски колонии и фактории, в които да установят своите интереси. Именно по този начин – разполагайки своите формирования, генуезците влезли в контакт и с останалите държави, които обитавали бреговете на Черно море. Така още в края на XIII в., вероятно, за да дестабилизируют политиката на византийците и опитите й чрез венецианците да ограничат силния генуезки стремеж към налагане на политически и търговски монопол, лигурийците влезли във връзка с българските царе, в опит да прокарат път за своите търговци в Западното Черноморие и Загора, възползвайки се и

от недобрите отношения между Византия и България. Постепенно в земите на българите били установени колонии като Вичина, Несебър, Маврокастро, Варна, Созопол, Килия, Анхияло и др. Лигурийците издигнали Кафа, стигнали до Одрин и т.н. Както отбелязва Джемал Пистарини, края на XIII - началото на XIV в. е белязан от голяма генуезка диаспора в Черноморието, благодарение на силната експанзионистична политика, която наложили.

В изследването са проследени и представени някои от по-големите пунктове на генуезката колониална политика, които имат отношение към трайните претенции и установяването на лигурийците в региона на Черно море, а именно Пера, Кафа, Вичина, Килия и Ликостомо, Маврокастро, Несебър.

В Четвъртата част на първа глава е направен опит накратко, поради оскъдността на данните, да се представят записаните и отбелязани от по-късни пътешественици места, свързани с Българското царство и българските поселения, където са останали следи от генуезките фактории и колонии. Използвани са данните от описанията на Анселм Адорно (XV в.), Бертрандон де ла Брукиер (XV в.), както и от обширния труд на Евлия Челеби (XVII в.). Важно е да се отбележи, че немалко са местата, тръгвайки от Константинопол в северна посока, където авторите споменават за присъствие на генуезки търговци. Макар и фрагментарни и доста несигурни понякога, като например сведението за генуезка колония в Карахарман в Дунавската делта, което дава Евлия Челеби, не можем да не се отнесем с интерес към подобни данни, опитвайки се да открием всички подстъпи и места, които генуезците са използвали при своето присъствие в Черноморието.

Втората глава, озаглавена **ПОЛИТИЧЕСКИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НА ГЕНУА С БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО И БЪЛГАРИТЕ (XIII - XV В.)**, акцентира върху отношенията на Генуа с Българското царство. Тя също е разделена на четири части. Първата от тях е посветена на **Характеристика на политическите отношения (втората половина на XIII - началото на XV в.)**. Тук доста по-детайлно са проследени договорите на генуезците с Византия от края на XIII в., благодарение на които те извършвали своята експанзия в района на Черно море. Именно договорите, както и изключително бързата адаптация на лигурийците в политическо и стопанско отношение, въпреки сблъсъка им с различните политически системи в района на някогашното Византийско море, дава основание на изследователите да заключат, че генуезците били най-важният елемент от западното присъствие в района на Черно море за близо два века.

Първите сведения за осъществени контакти на представители на Лигурийската република с Българското царство са засвидетелствани през 1278 г., когато един генуезец – Лукетус де Тиба, спечелил славата си на „византийски неприятел в Загора“, установил контакти с цар Ивайло (1277 - 1279). Тези контакти най-вероятно имали за задача да проправят път на търговците на Републиката в Западното Черноморие, дестабилизирайки византийската политика чрез използването на и без това обтегнатите отношения между България и Византия по това време. Освен това те били продиктувани и от факта, че император Михаил VIII Палеолог се опитал с предоставянето на големи права на венецианците да води двойнствена политика с цел възпиране на генуезките стремежи. Няколко години по-късно обаче, друг български цар – Иван Асен III (1279 - 1280), в качеството си на византийски деспот, след като избягал от България, се оказал пречка за един друг представител на фамилията Тиба, нанасяйки му щети в периода 1285 - 1290 г. Установените контакти обаче далеч не са вървели в най-благоприятна посока. Доскоро сочените за първи споменавания в научната литература донесения за връзки на лигурийците с българи представляват няколко нотариални акта, съставени в Пера в непосредствения край на XIII в. (1281 г.). В тях се споменава за потеглянето на 26 генуезки търговци, които отплавали към Вичина. Тези действия са свързани на първо място с трайното навлизане на лигурийските търговци в селищата с голям търговски потенциал, като именно Вичина се явява една от първите опорни пунктове на осъществени търговски контакти. Това дава основание на някои изследователи да заключат, че още в 1281 г. тук била сформирана генуезка колония, която дори имала собствен валутен курс (перпер по курс на Пера). Липсата обаче на каквато и да било документация, свързана с поставянето на конкретни генуезки служби и урегулиране на евентуална колония, по-скоро говори за една подготвителна фаза, през която генуезците си проправили път към възникването на търговски структури във Вичина. Едва в 1298 г. имаме споменавания на консулат във Вичина в един нотариален акт, съставен в Генуа, отнасящ се до имуществото на починалия търговец Театинус де Клаваро. Това споменаване показва ясно ролята и мястото, което града имал за осъществяване на важна и безпроблемна логистика между Черно море и Дунавската делта. Споменати са също градовете Маврокастро и Несебър, които се явяват белег за голямата генуезка експанзия в края на XIII - началото на XIV в. по западния бряг на Черно море.

Напрегнатата политическа обстановка, за която вече стана дума, както и един локален конфликт с татарите при вторият по големина пункт на генуезката експанзия – Кафа, довел до временното оттегляне на търговците от Лигурия и загубата на града

през 1307-1308 г. Едва в 1313 г., генуезците си върнали града, а поради важното значение на териториите в Генуа, бил създаден съвет от 8 души, наречен *Officium Gazarie* (Службата за Хазария), на която били поверени отношенията в Черно море. Така например в 1316 г. именно тя издала три забрани, с които поставила ограничения на всички генуезки граждани „да не се отива в Загора“, „да не се отива в Созопол“ и ограничението за съставяне на нотариални актове за отиване в земите на императора на Загора. Тези забрани били резултат от политиката, водена от страна на цар Теодор Светослав, който в 1314 г. не обърнал съществено внимание на претенциите, предявени от страна на генуезкия пратеник Бернабо де Мониардино, който търсел възмездие за злини, нанесени от българи на генуезки търговци в Маврокастро. Протакането на преговорите довело именно до издаването на забраните, като за нарушаването им Службата определила и съответни строги глоби за всеки генуезец или такъв, представящ се за генуезец, който дръзвал да ги наруши. Трудно бихме могли да установим със сигурност продължителността на тези забрани. Със сигурност, към 1325 и особено 1347–1348 г. те вече не били в сила, тъй като тогава са сключени няколко нотариални акта за продажба на жито от Загора. Интересен е фактът, че дори непосредствено след издаването на забраните се споменават генуезки търговци в Несебър, Созопол, Анхиало и Маврокастро. Някои от изследователите като М. Примаударие и Ив. Сакъзов отбелязват съществуването на генуезка колония в Кастрици и Созопол, като особено за първото селище, те се базират на изявените в 1318 г. жители на Кафа, които поискали от папата разширяване на диоцеза на сформираната католическа църква „от Варна в България“.

Втората част от главата представя **Войната за Проливите (1348–1355) и българското участие в нея**. В досегашните изследвания донякъде ролята на тази война между Генуа и Венеция е отбелязвана спорадично и без особено наблягане на събитията, до които тя довежда, най-вероятно заради един друг епизод, който измества вниманието от нея, а именно разразилата се през 1347–1351 г. чумна пандемия, която засегнала цяла Европа. Войната за Проливите е причината „някогашната носителка на таласократията“ – Византия, да признае окончателно своята безпомощност и да се оттегли от Черно море през XIV и XV в., оставяйки господството в него на Генуа. Разразила се като естествено продължение на вечния конфликт между двете големи италиански морски републики – Венецианската и Лигурийската, войната сложила край на тихото донякъде търговско съперничество в региона, като целта ѝ била установяване на пълна хегемония върху търговията и корабоплаването в земите на Черно море. И двете републики осъзнавали необходимостта от владеење на Проливите. Венеция обаче

действала в съюз с византийския император Йоан Кантакузин (1347–1354), като привлякла в своята коалиция и края на Арагон Педро III (1336–1387). Въпреки това, генуезката флота успяла да реагира адекватно и да превземе и опустоши сочения за „ключ към Проливите“ остров Тенедос и Хераклея, а и да привлече срещу своите неприятели унгарския крал Лайош I Велики, емира на Айдын – Хизир и османския султан Орхан. Тази първа фаза на войната, след нейното кратко прекъсване заради Черната смърт, се пренесла във вътрешността на Черно море. Първоначалните действия, с които Българското царство било вплетено в тази война, са свързани с един интересен епизод, описан цветущо в Българската анонимна хроника от XV в., както и в мемоарите на византийския император. Става въпрос за предложението на Йоан Кантакузин към българския цар Иван Александър да му даде пари за съоръжаване на византийски флот, с който да спре настъпленията на османците на Балканите. Най-напред подкрепата на идеята и след това отхвърляне на предложението от страна на българския цар, а по-сетне и на сръбския владетел Стефан Душан, донякъде показвало подценяването на ситуацията от двамата владетели. Целта обаче на императора по всяка вероятност била да използва тази си флота като отпор на засилилите се действия на генуезците. Така се стигнало до кулминацията на войната – битката при Босфора на 13 февруари 1352 г., когато командваният от адмирал Паганино Дория лигурийски флот успял да прогони венецианско-каталонския съюз, въпреки разразилата се буря. Последниците от тази битка били далеч по-важни за българското царство. Генуа осъзнавала, че постигнатата хегемония над Черноморския басейн можела да бъде затвърдена само по един начин, а именно с намирането на адекватен съюзник, благодарение на когото да успее да контролира голяма част от местните пристанища. Според издирените от акад. Васил Гюзелев документи, с изпращането на пратениците Рафо Ерминио и Оберто Гатилузио, генуезците ясно показали интереса си към Българското царство като стратегически съюзник още в 1351 г. Постигнатите договорености дали резултат, като в края на годината флотата на адмирал Дория нападнала и превзела Агатопол, Урдовиза и Созопол от византийски ръце като те били предадени на българския цар. Флотата на генуезците си осигурявала снабдяването с големи количества провизии, като сухар и сушени смокини, използвани като лекарствено средство. Вероятно превземането на селищата е било част от договореностите между българския владетел и генуезките пратеници с изричната уговорка в тях да бъдат изградени и генуезки търговски структури. Подобна е и съдбата на Несебър. Именно този град се оказва от огромно значение за лигурийците. В разгара на военните действия имаме едно единствено споменаване на консулска институция в

града. Тези малки колонии, както отбелязва един от най-големите познавачи на генуезката политика – Мишел Балард, не били много развити, каквито например били двете могъщи черноморски колонии Пера и Кафа. Споменаването обаче на институция, която неминуемо е довела и до оформяне на лоджа със складове и генуезка общност в града, недвусмислено говори, че присъединяването на територии към България, както и задължението от страна на българския владетел да предостави място на генуезците за оформяне на тяхна колония в превзетите градове, е било на базата на някакъв незапазен до нас договор, в резултат на преговорите от 1351 г.

Двойнствената политика на цар Иван Александър относно италианските морски републики, имайки предвид срещата от 1352 г. на Марино Фалиер с търновския владетел в Никопол, обаче, най-вероятно е довела до скъсване на отношенията малко след описаните по-горе събития или в самото начало на 60-те години на XX в., когато на политическата сцена излиза и един от най-големите врагове на Генуа в Черноморския басейн – деспот Добротица.

Третата част от втората глава на изследването е свързана с **Добруджанското княжество и Генуезката република**. Във втората половина на XIV в. като основен играч на политическата и военна сцена излиза и самостоятелният владетел Добротица, който още от 1360 г. е споменат за първи път с негативно отношение към генуезците в един акт на нотариуса Антонио ди Понцџо. Фрагментарността на откритите до този момент документи обаче трудно може да ни позволи да проследим цялостно хронологията на събитията, стекли се в края на 50-те години на века и последствията от тях. Тук, протеклите процеси, започнали по време на Войната за проливите, са проследени през призмата, преди всичко на първоначалните действия на зависимия от Иван Александър владетел на Добруджа и враждебното му отношение към лигурийците. Едва след това те са разгледани и в контекста на разразилия се антибългарски поход на Амедей VI, към който именно заради неспазване на договореностите от страна на българския владетел, се присъединили и немалка група генуезки войници в помощ на Зеления граф. Тези факти са представени чрез спазване на хронологията в тях за по-ясна прегледност и точност на събитията. Основната тежест обаче пада върху продължилия почти две десетилетия конфликт между Добротица и лигурийците.

За първата фаза от войната между сочените за господари на морето и Доруджанския деспот можем да кажем доста малко. Факт е, че най-вероятно по време на събитията от 1366–1367 година, когато тук се намирала и флотата, водена от Амедей VI при включването ѝ в българо-византийския конфликт, благодарение на който били

превзети и върнати обратно във византийски ръце крепостите Несебър, Анхиало и Созопол, освен другите действия от страна на българския цар, с които той се опитвал да спре претърпените от него териториални загуби и бил принуден да пусне византийския император Йоан V Палеолог да се завърне към столицата си, основна роля играе именно Добротица, който е изпратен като посредник в преговорите. Така Добротица се проявил като един от водещите фактори в източната част на България, успявайки дори да присъедини към своите владения крепостите Козяк и Емона, предадени му от графа след тяхното превземане и приключване на преговорите.

Трудно могат да бъдат проследени военните действия, които деспотът водел с генуезците. Враждебните отношения между двете страни започнали да се проявяват особено силно през 70-те години, когато в различни нотариални актове той е споменат като „зъл и безмилостен враг и неприятел на Генуезката република и всички генуезци“. За съжаление, нямаме запазени наративни извори за водените вражески действия. Единствените сведения, които ясно говорят за продължаващ конфликт, са данните от нотариални актове, в които са описани загубите на генуезците или превземане на галери от страна на деспота, както и масариите на Кафа, където са споменати не малко разходи свързани с военни галери, плаващи от Кримския полуостров до Пера и обратно, именно поради *causa guerre Dobrodice*.

Промените, настъпили на Балканите в края на десетилетието, като цяло драстично променили и нагласата на различните участници в събитията. На първо място кризата във Византия с детронирането на Йоан V Палеолог и идването на власт на Андроник IV с помощта на генуезците, успяло донякъде да сложи превес в антивенецианските отношения в района и да предостави на генуезците така важния остров Тенедос. Започналата през 1376–1381 г. венециано-генуезка война сложила край на директните стълкновения между Добруджанското деспотство и Генуа, макар че Добротица явно заел страната на венецианците, като се включвал по различни начини в провежданите военни действия. Така например в проведената на 29 септември 1379 г. битка при Босфора се споменава и участието на българи. Тук напълно основателно Васил Гюзелев идентифицира тези българи с поданиците на Добротица, на първо място, заради основателните съмнения, изразени и от Ел. Тодорова, че дългогодишните конфликти от страна на добруджанския деспот са подстрекавани от венецианците и на второ място, поради факта, че битката е морска, а единственият споменаван български флот по това време са многобройните галери на Добротица. След края на „войната Киоджа“ военните действия на деспота продължили с още по-голяма сила, което е видно отново от направените разходи на колонията в Кафа, съоръжила и поддържала

три галери, които да патрулират в региона. Тези постоянни враждебни действия принудили централната Генуезка управа да изпрати специални и пълномощни пратеници, които да се заемат с изпълнение на предписания, съвети и разпоредби, дадени им от дожа на републиката.

Едва с подписването на мира в Торино през 1384 г. се сложил край на споменаваните продължителни и често ескалиращи битки между Генуа и Добрутица. Наложените ограничения на венецианците от чисто търговски характер да пребивават в земите на деспота предизвикал бурните несъгласия на жителите на Лагуната, че били лишени от естествения си поминък – търговията. Възможните интерпретации на тази крайна фаза, приключила със сключването на взаимноизгоден договор между Генуа и наследника на Добрутица – Иванко, са най-вероятно постигнатите в края на живота на деспота добри отношения между двете страни, което накарало лигурийците да отстояват всячески своите постигнати позиции в земите на деспотата.

Небезизвестен и отдавна включен в научно обръщение факт е сключеният от наследника на деспота договор с генуезците от 1387 г. Това официално сложило край на конфликта с Лигурийската република и постигнало договорености между деспотата и доскорошните им врагове. Явно освен напрегнатата обстановка в Добруджа, която накарала Иванко да предприеме този свой ход, Генуа изпратила пратеници, които сключили други два сходни договора – с Тохтамъш и Мурад I, за да осигурят спокойствието в района на своите търговци. В изследването е направен коментар на по-важните клаузи на договора с Иванко, като са взети под внимание основните и най-важни изследвания, отнасящи се до него.

Четвъртата последна част от тази глава е с наименование **„Генуезкото присъствие в Черноморието и българските земи през XV в.“**. Тук сме разгледали събитията, случили се от края на 80-те години на XIV в. и промените, настъпили след мощната османска експанзия към Балканските държави. Тъй като липсват конкретни сведения за водената от генуезците политика за териториите на вече несъществуващото към 1396 г. Българско царство, сме проследили съдбата на основните дебушета, в които генуезците продължили да развиват своето търговско влияние. Като нов момент тук излиза пребиваването в самото начало на XV в. на генуезци в Калиакра, столицата на Добруджанския деспотат, като тук според някои публикации и изворови данни, в извършваните от лигурийците действия в региона на предоставената от Иванко територия за консулат, дори се е развила и отделна колония.

В полето на политическо и търговско влияние на генуезците останали да съществуват старите и отстоявани дълго време селища. Тяхното опазване от

посегателство обаче съвсем не било лесно, предвид опитите на Молдовското княжество да спре достъпа на генуезците до Ликостомо и Килия, откъдето се осъществявала търговията и връзките с Унгария. Това от своя страна довело до сериозни военни действия, продължили от 1444 до 1453 г.

Като част от Християнската лига, генуезците били включени заедно с венецианците в Кръстоносния поход от 1444 г., като според изворите именно те били причината, поради постоянния им стремеж за богатство, за провала на похода. Напрегнатата и непрекъснато променяща се обстановка на Балканите създала не малко проблеми на лигурийците. Постепенно Генуа започнала както поради вътрешните си проблеми в метрополията, така и поради непрекъснатите фалити и османски набези към някогашните колонии и фактории в западното Черноморие, да изоставя Голямото море, от където според враговете ѝ най-вече идвала силата ѝ, и да се насочва към далеч по-спокойните пазари на север. Там обаче генуезците не могли да установят онова влияние, което имали в района на Черно море.

Третата глава отразява **Търговско-стопанските отношения между Генуезката република и българите XIII–XV в.** В хронологически ред са представени всички познати от останалите до нас документи за търговски сделки, осъществявани от генуезките търговци. Не може да не отбележим, че за Генуа било особено важно закупуването на жито и други хранителни продукти за изхранването на града и колонииите ѝ, както и кожи, вино, сол, сребро, малки количества злато, а особено силно били ценени загорският восък и мед, сочени от всички наръчници от онова време като най-скъпи и търсен заради изключително високото им качество. От своя страна лигурийските търговци донасяли подправки от Светата земя, някои стоки на лукса и особено скъпи платове, които продавали в българските тържища.

Започналите още от края на XIII в. търговски контакти с българите, били високо оценявани от генуезките търговци и доста търсени. Данните от известните до този момент източници ясно показват интензитета на търговията, доброто познаване на българските земи и стопанските им възможности. Издирените досега нотариални актове, очертават ясно търговските интереси и земите, с които генуезците търгуват. На първо място това са основно големите морски пристанища с оформени вече тържища като Несебър и Созопол. Веднага, и паралелно с тях, се открояват Маврокастро, Вичина, Килия и Ликостомо, като поради разположението на последните три селища те са използвани от лигурийските търговци като основен пункт за осъществяване на пазарни дейности и със земите по Дунав. Благодарение на лесния достъп до тези земи, в средата на XIV век особено се засилват отношенията им с Унгария.

За съжаление, сравнително малко са откритите нотариални актове, които говорят за търговията на генуезците от началото до средата на XV в., когато те постепенно вече били изгубили своите позиции. Не можем обаче да подминем факта, че такива сделки е продължавало да има, макар и далеч не дотам лесно осъществими, предвид представените по-горе политически събития. Тези сделки били силно повлияни от политиката на Републиката към османците. А като пряко следствие от османското завоевание на българските земи, изключително нараснало количеството на роби-българи, продавани на пазарите в Генуа и колонииите ѝ.

Четвъртата последна глава от изследването е посветена на **Българската диаспора и присъствието ѝ в Генуезката република и нейните колонии**. За да очертаем възможно най-пълно на базата на познатите и новонамерени изворови данни присъствието на българи-роби в генуезките селища, сме се спрели на разграничението на свободни българи, наемани и живеещи в Генуа и генуезките селища от една страна, а от друга, на данните за продажба на роби-българи. По такъв начин е разделен и текстът на главата. Макар че проблемът за присъствието на българи в Италия е отдавна поставян в историографията ни, все още има документи, които могат да обогатят данните, известни ни до този момент. Тук правим уговорката, че напълно съзнателно на този етап не са изследвани данните за представители на етимологически свързаните с етнонима „българи“ фамилии, като Burgaro, de Bulgaro, Burgarinus и др., които често се срещат в документите. Обърнали сме внимание на онези представители на българската общност, които ясно показват своето българско самосъзнание.

За съжаление, по-големият брой българи, които можем да представим в настоящото изследване са онези, които са продадени като роби в метрополията или другите селища под контрола на Генуа. Особено важно е да се отбележи, че в края на XV в., например в Кафа, където досега откритите актове за продажба на роби са сравнително малко, всички пътешественици минавали през тази първостепенна колония, отбелязват големия брой българи, предлагани на робските пазари. Не малко обаче са и свободните българи, които упражнявали професиите си в столицата на Лигурийската република и в нейните колонии. От представените данни е видно, че голяма част от тези българи работели като моряци, войници, съдружници или помощници на определена галера В актовете е запазен и един българин, който се занимавал с направата на дюшеци. Той заплащал и имал пълните права на генуезки гражданин. Изложението е разделено на отделните колонии и селища, за които се отнасят съответните актове. Например на остров Хиос се откриват немалко представители на българска еврейска общност, в Пера и Кафа, освен наетите като

моряци или войници българи, се споменава за българи, занимаващи се със строителство и ремонти на къщи и кораби, собственици на плавателни съдове и др.

Втората част на главата е посветена на големия брой българи, продавани в Генуа и колониите. Трябва да кажем, че освен османската експанзия, за която споменахме по-горе, съществена причина за продажбата на българи е била и Схизмата между Източната и Западната църква през 1054 г. Понякога отделни, продадени като роби българи, се възползвали от сключените договори между Генуа и Българското царство, като по този начин търсели свободата си. Отбелязани са, отново с разделение по селища, всички налични нотариални актове, с които са продадени роби-българи. Досегашните изследвания сочеха един нотариален акт от 1376 г., в който се появява за пръв път българка, преотстъпена от своите собственици – двама генуезки братя за срок от 6 години, за да се учи на обработка на злато. При проведените проучвания в Генуезкия държавен архив през миналата година бяха открити два нотариални акта, които драстично изместват хронологическата граница на продажбата на несвободни българи в Генуа. Единият се отнася за 1305, а другият за 1307 г. Много редки са случаите, когато освен годините и името на продадения, се споменават някакви допълнителни данни, свързани с него. Такъв е нотариалният акт за покупка от 1463 г. на робинята Анастасия, 16-годишна, която притежавала златен пояс със сребро, което говори недвусмислено за по-високото положение на семейството, от което тя произлизала. Предвид генуезкото законодателство част от тези роби могли да откупят свободата си, а на други били предоставени документи за освобождаване, но тяхната валидност винаги била след определен период на служене за съответния генуезец, при който се намирали, или били преотстъпвани на нов господар, на когото да служат за определена сума. Данните сочат, че продадените роби, предимно жени, и в изключително редки случаи мъже (само 7), били високо ценени от търговците, като сумите, на които се търгували, варират от 80 до 230 либри при средна цена за роб по това време около 100 - 150.

За съжаление, няма данни какво се е случвало с робите, които били освобождавани. Едни по-системни проучвания със сигурност биха хвърлили по-голяма светлина по въпроса за разпространението на българи – свободни и роби в Генуезката република и нейните колонии.

Заключението на дисертационния труд щрихира структурата на изследването, без да навлиза в подробности, тъй като направените обобщения са включени в основния текст на главите.

Библиографията е разделена от своя страна на две основни части – извори и изследвания. Първата част е разделена на използвани архивни единици от Генуезкия държавен архив, като са посочени сигнатурите. Използвани са 92 архивни единици, от които над 150 документа и записи. Втората част са публикациите на извори. Тук трябва да отбележим, че всяка от тях е снабдена с голям текст критичен апарат. Представени са 40 изследвания с вече транскрибирани извори.

Втората основна част на библиографията се състои от изследвания, като общото число на използваната литература, без да се имат предвид предходните, е 295.

ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

Хинковски, С. Към въпроса за генуезкия консулат в Несебър - Война и мир. ХХІ Кюстендилски четения 2014 (под печат).

Хинковски, С. Нови нотариални актове за българи-роби в Генуа в първата половина на XV в.“ – *Bulgaria medievalis* IV-V (под печат).

Хинковски, С. Походът на Амедей VI Савойски против България и генуезкото участие в него. Опит за интерпретация. - Сборник в чест на проф. Илия Илиев (под печат).

ДОКЛАДИ НА КОНФЕРЕНЦИИ:

27 - 29.V. 2011 – ХVІІІ Кюстендилски четения – Конференция „Дебати и проблеми в модерната българска историческа наука“ – доклад „Българо-генуезките отношения в българската историография“ (под печат)

1 – 3.VI. 2012 – Ежегодни кюстендилски четения – „Традиции и преход в модерната българска историческа наука“ – доклад „За забраната да не се отива в България от 1316 г. на Генуезкия съвет за Хазария и отражението ѝ в българската историография“

28.02.2014 – Юбилейна научна конференция „Средновековна България в контекста на балканската и европейската история и култура“ – доклад „Нови нотариални актове за българи-роби в Генуа в първата половина на XV в.“

6 - 7 VI 2014 - ХХІ Съвместна научна конференция (ИФ-СУ и РИМ-Кюстендил) "Война и мир" - доклад "За генуезкия консулат в Несебър" (под печат)